

ІСТОРІЯ

УДК 94 (4/9)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-3-1>**Микола ПРИХОДЬКО,***orcid.org/0000-0002-7428-8540*

кандидат історичних наук,

докторант кафедри всесвітньої історії та археології

Українського державного університету Михайла Драгоманова

(Київ, Україна) *prihod@ukr.net*

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА ОПІКІ НАД ПАМ'ЯТКАМИ МИНУЛОГО В ВАРШАВІ ЯК ГРОМАДСЬКА ІНІЦІАТИВА ПОЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ ЦАРСТВА ПОЛЬСЬКОГО (1911–1912 РР.)

Діяльність досліджуваної організації була втілена в рядках: «Людська пам'ять ненадійна, з плином часу вона зберігає все менше фактів. Матеріали та документи частково втрачаються, частково розпорошуються» – написаних Ришардом Бриковським у вступі до збірника Бібліотеки музеєзнавства та пам'яткоохорони.

З огляду на дану сентенцію Товариство діяло в багатовекторному просторі долаючи політичні перешкоди, соціальні забобони, матеріальні труднощі та шукаючи власний, унікальний шлях. Саме подолання перепон створювало плацдарм для формування можливостей в роботі по охороні пам'яток минулого, в умовах періоду відсутності польської державності.

Саме в роки панування ворожих режимів та негативного ставлення уряду до будь яких проявів польської культури, в умовах, коли не можна було розраховувати на жодну допомогу з боку влади в справі розвитку охорони польської культурної спадщини – громадські організації взяли на себе ініціативу.

Висвітлено діяльність осередків Товариства на територіях підконтрольних Російській імперії та проблеми розгортання діяльності з охорони історичної пам'яті.

З'ясовано, що місцем заснування Товариства та офісом його керівництв була Варшава. Спочатку адресами організації були: Музей промисловості та сільського господарства, редакції «Святовіда» та «Варшавської бібліотеки», флігель кам'яниці на вул. Новий Світ 41. Вже у 1911 р. було придбано власний будинок, так звану Баричкову кам'яницю на Староміській площі, 32.

З'ясовано, що члени організації займалися інвентаризацією, пошуком, ідентифікацією та фотозйомкою рухомих артефактів, з метою збереження їх в межах Польщі та для репатріації раніше вивезених пам'яток національної культури.

Окремим питанням розглянуто початок процесу ревіталізації Старого міста Варшави. У 1911 р. з площі Ринок було винесено торгівельні площі, вимоцено нові тротуари, влаштовано фонтан. З початком переїзду товариства до дому Баричкових до цього району повернулися представники творчої інтелігенції.

Серед найважливіших консерваційних робіт, проведених організацією, варто згадати роботи в церквах св. Якова в Сандомирі, Іновлодзі, Червінську та Брохуві, а також у замку в Новозрудку.

Ключові слова: *громадські організації, громадянське суспільство, Царство польське, культурна спадщина, історична пам'ять.*

Mykola PRYKHODKO,*orcid.org/0000-0002-7428-8540*

Ph.D.,

Doctoral student at the Department of World History and Archeology

Ukrainian State Dragomanov University

(Kyiv, Ukraine) *prihod@ukr.net*

ACTIVITIES OF THE SOCIETY FOR THE PROTECTION OF MONUMENTS OF THE PAST IN WARSAW AS A PUBLIC INITIATIVE OF THE POLISH COMMUNITY OF THE KINGDOM OF POLISH (1911–1912)

The activities of the researched organization were embodied in the lines: «Human memory is unreliable, with the passage of time it stores fewer and fewer facts (...) materials and documents are partially lost (...) partially scattered», written by Ryshard Brykovskii in the introduction to the collection Libraries of museology and preservation of monuments.

With this in mind, the Society worked overcoming political obstacles, social prejudices and material difficulties. These obstacles were overcome and opportunities were formed in the matter of protecting the monuments of the past in the conditions of the period of absence of Polish statehood.

It was during the reign of regimes hostile to any manifestations of Polish culture, in conditions when no help from the authorities could be counted on, that development in the field of cultural heritage protection was undertaken by public organizations.

The activities of the Society's branches in the territories under the control of the Russian Empire and the problems of deployment of activities for the protection of historical memory are highlighted.

It was found that the place of foundation of the Society and the office of its management was Warsaw. Initially, the addresses of the organization were: the Museum of Industry and Agriculture, the editorial offices of «Svyatovyd» and «Warsaw Library», the wing of the tenement house on the street. Nowy Svit 41. As early as 1911, he bought his own house, the so-called Barychkovo Kamianitsa at 32 Staromiska Square.

It was found out that the members of the organization were engaged in the inventory, search, identification and photography of movable artifacts, with the aim of preserving them within the borders of Poland and for the repatriation of monuments of national culture that had previously been exported.

The beginning of the process of revitalization of the Old Town is considered as a separate issue. In 1911, the market was moved from Rynok Square, new sidewalks were laid, and a fountain with a statue of the Mermaid was installed. The restaurant of the Barychkov family, and then the activities of TV, attracted representatives of the creative intelligentsia to this area, who underwent conservation of their historical settlements.

Among the most important conservation works carried out by the organization, it is worth mentioning (apart from Warsaw and activities carried out at its own facilities) work in the churches of St. Jacob in Sandomir, Inowlodza, Chervinsk, and Brokhuv, as well as in the castle in Novogradok.

Key words: public organizations, civil society, Kingdom of Poland, cultural heritage, historical memory.

Мета – на основі широкого масиву джерел дослідити в призмі діяльності Товариства опікування пам'ятками минулого та висвітлити ситуацію із участю польської громади в охороні культурної спадщини в межах Царства Польського.

Аналіз останніх досліджень. В праці Владислава Татаркевича «Про заснування Товариства опіки за пам'ятками минулого» автором охарактеризовані основні причини появи в польському громадському русі культуроохоронної організації, в доробку Яна Прушинського «Товариства опіки за пам'ятками минулого»

Постановка проблеми. На даний момент недостатньо дослідженою залишається практична площина діяльності, адміністративна робота, фінансова складова досліджуваної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Традиційно, комунікація між членами товариства відбувалася в очному форматі. Завершальна зустріч членів організації за 1910 рік відбулося на «Загальних зборах чинних членів» (Zebrań ogólnie Członków czynnych) і Загальних зборах всіх членів» (Zgromadzenie Walne wszystkich Członków), які відбулися 16 березня 1911 року в «залі Товариства Техніків на вулиці Володимирській, 5» (Sprawozdanie, 1911: 3).

Засідання відбулося під головуванням Едварда Крашінського – президента Товариства (Sprawozdanie, 1911: 3). За рік організація «втратила низку осіб у правлінні, а також прийняла відставку пана Еразмуса Маєвського призвели до необхідності обрати трьох нових членів» (Sprawozdanie, 1911: 3). Окрім того на засіданні «Без

обговорення прийнято протокол ревізійної комісії та кошторис бюджету на 1912 рік» (Sprawozdanie, 1911: 3). З іншого боку, «жваві обговорення викликала ідея правління придбати у власність будинок у районі Старого міста, мотивована переконанням, підтвердженим дослідженнями, проведеними раніше керівництвом». На думку президії організації «придбавши будинок, привівши його до належного стану, перевівши до нього резиденцію Товариства і здійснюючи над ним опіку, можна ефективно запобігти подальшому зникненню цього найдавнішого, найцікавішого археологічно та найменш дослідженого району міста» (Sprawozdanie, 1911: 4). Ця ідея отримала підтримку загальними зборами і одногосно схвалена, зосередивши увагу в дискусії головним чином на шляхах збору коштів для її реалізації.

З цією метою, головуючий засіданням п. Крашінський заявив, що «Управа вирішила організувати виставку Старої Варшави, яка, окрім своєї ідеологічної користі не тільки покриє витрати на її влаштування, але також повинна принести прибутки, які могли б збільшити благодійний фонд товариства» (Sprawozdanie, 1911: 4). На думку Управи, «це не буде обтяжувати Товариство, тим паче, що отець канонік Гужинський обіцяв допомогти кількома корисними лекціями для цієї мети» (Sprawozdanie, 1911: 4). Таким чином, каналами залучення коштів для придбання резиденції організації мали стати окрім виставки і лекційні заходи.

В фіналі обговорення вищезазначеного питання головуючий викликав секретаря правління пана

Кажімежа Броневського, щоб той «доповів про наступні два питання порядку денного». Перше стосувалося заяви про купівлю «руїн замку в Рачьожку разом землею в 6 моргенів» (Sprawozdanie, 1911: 5). Його вніс до Управи член-кореспондент Товариства от. Владислав Гужинський який очолював місцеву парафію. Продажна ціна руїн, була встановлена мешканцями міста Рачьонжек, і, становила 150 руб. Друга заявка стосувалася купівлі смуги землі, яка «вкривала решту валів і рів біля вежі у Войцехові» (Sprawozdanie, 1911: 5). Управління вважало придбання цієї смуги землі необхідним для збереження залишків земляних укріплень колишнього замку Войцеховських.

В питанні реалізації ідеї організації виставки в подальшому були здійснені наступні практичні кроки, так в результаті кількох узгоджувальних зустрічей, проведених разом із запрошеними гостями, було обговорено та прийнято рішення про виставковий матеріал, який був розділений на три основні розділи:

Розділ I включав все, що «є ілюстрацією міста в минулих періодів його розвитку», а саме: а) загальні види Варшави, відтворені на сучасних гравюрах, малюнках і живописних картинах; б) види окремих фрагментів міста та забудови; в) плани міста;

До II розділу входили: портрети коронних маршалків, старост, бурмістрів, президентів і радників, духовних сановників, учених, митців, видатних варшав'ян;

III розділ складався з: а) пам'ятних об'єктів, пов'язаних з минулим Варшави; б) виробів буд художнього чи спеціального характеру, виготовлених у Варшаві: церковне начиння, меблі, годинники, керамічні вироби, вироби золотарів, слюсарні вироби; в) гравюри та палітурки книг варшавського походження; г) варшавські цехові знаки; д) знахідки, розкопані у Варшаві під час земляних робіт, в р. Вісла; е) варшавський міський одяг та костюми (Sprawozdanie, 1911: 8).

У результаті двомісячної роботи комісії 28 травня 1911 р. відбулося офіційне відкриття виставки, розміщеної «в трьох кімнатах і на сходах будинку Ратуші». З метою залучення додаткових коштів, окрім каталогу, було надруковано пам'ятні збірки у двох варіантах, ілюстрованому та неілюстрованому, за редакцією п. К. Броневського, М. Куліковського та В. Татаркевича. Загалом даний проект зібрав 1286 експонатів. Закритий 2 липня, він дав 3200 рублів чистого прибутку з ціною вхідного квитка 30 коп. з нечленів та 20 коп. з члена організації (Sprawozdanie, 1911: 8).

Паралельно касу товариства збільшили балагодійні внески, так: «Завдяки великодушності, виявленій паном Едвардом Ліром. Красінський, бароном Кроненбергом, Р. Пшездзецким, А. Пославським, А. Ротвандом, А. Краушаром, Г. Герлахом та А. Очковським, фонд Товариства збільшився до 17 тис. крб». В результаті коштів зібраних з виставки та благодійних внесків, було прийняте наступне рішення: «Після старанних пошуків і досліджень будинку на Староміській площі відомого як будинок Баричкуф (Barczków), прийнято рішення зупинитися на ньому, звертаючи увагу на те що його власниця, пані Штайнберг, виявилася готовою продати його Товариству» (Sprawozdanie, 1911: 12). Загальна сума оплачена готівкою при акті купівлі-продажу будівлі становила 40980 руб (Sprawozdanie, 1911: 13).

Вже 9 квітня 1912 року Товариство переїхало у власний новопридбаний будинок. Були задекларовані наступні планові роботи, які охоплювали наступні моменти: 1) реставрація покрівлі будівлі; 2) видалення деяких перегородок; 3) видалення софітів пізнішої епохи; 4) відбілення старої, зіпсутої штукатурки та проведення нового шпаклювання стін; 5) монтаж нових дверей та вікон. 6) ремонт сходів і підлоги; 7) ремонт фасадів; 8) монтаж електричного освітлення;) влаштування центрального опалення» (Sprawozdanie, 1911: 13). З огляду на даний інформаційний фрагмент можемо констатувати, що організація, одразу після набуття права власності на об'єкт нерухомості розпочало ремонтні роботи, відновлення історичного фасадного вигляду та модернізації інженерних мереж.

В даний період Товариство приймало участь у двох заходах теоретично-практичного характеру, які стосувалися збереження та реставрації пам'яток історії. Першим був з'їзд любителів пам'яток минулого та наради, що відбулася в Кракові, на якій «Товариство репрезентували п. Я. Дзекоріський, А. Гурні, Я. Лісецький, З. Монченський, Т. Вишневський та Й. Войцеховський» (Sprawozdanie, 1911: 19).

Другий проект в якому взяли участь члени організації був урядовий проект з охорони пам'яток минулого, розроблений Міністерством внутрішніх справ і «поданий Думою для попереднього розгляду відповідного думського комітету» (Sprawozdanie, 1911: 19). Як бачимо організація інтегрувалась до проектів як приватного характеру, так і до державних програм із збереження історичних пам'яток.

В окресленому періоді колекція Товариства поповнилися наступними благодійними внесками,

до яких належали дві старі щипці для свічок – від п. Марії Борковсько, колекція старих візитних карток — від п. Владислава Бюхнера, случський пояс – від от. Бураковського, п'ять старих казначейських білетів – від п. Чеслава Янковського, дві гравюри: плани битви зі шведами під Варшавою – від п. Олександра Краушара, ваза фабрики в Неборові – від п. Стефана Маєвського (Sprawozdanie, 1911: 20). Подібні поповнення фонду відбувалися на регулярній основі, експонати надходили від небайдужих громадян як земель Царства Польського, так і Литви, Білорусі та України.

Одним із найбільш активних відділів товариства був архітектурний відділ, який спеціалізувався на реновації пам'яток історії. Так, у роботі архітектурного відділу в 1911 році «перше місце за чисельністю, як і в попередні роки, посідали церкви». Одним із знакових проєктів, реалізованих відділом архітектури товариства був проєкт мощення та облаштування ринкової площі Варшави, який був делегований владою міста – «За результатами проведених у Магістраті міста нарад за участю делегатів Товариства та засідань архітектурного відділу Товариства з головними інженерами міста». Також, відповідно до цього проєкту архітектор Ч. Пшибильський виконав «детальні креслення мозаїчного розташування різноманітного каміння та оточення басейну-клумби посеред ринкової площі» (Sprawozdanie, 1911: 21).

Розглядаючи більш детально архітектурний відділ слід розглянути перелік справ, якими займався підрозділ в 1911 році. В населеному пункті Бжеськ Куявський, були розглянуті проєкти вітарів та внутрішнього церковного оздоблення, виконані п. З. Калиновським. В місті Ченстохова-Ясна Гура, був затверджений проєкт пана Шиллера, який мав за мету побудувати нову дзвіницю та сповідову кімнату. Розглянуто та затверджено проєкти реконструкції костелу в м. Карлові (стопницького повіту) також була проведена лекція Я. Джеконським та З. Монченьським на тему «Костел часів Владислава II». У м. Радом було «розглянуто представлений паном Шиллером проєкт реконструкції костелу бернардинів та обговорено питання реставрації інтер'єру» (Sprawozdanie, 1911: 22).

Динаміка росту активних членів організації протягом 5 років 1908–1912 років мала наступний вигляд: 1907 р. – 654 осіб, 1908 р. – 878 осіб, 1909 р. – осіб, 1910 р. – 1494 осіб, 1911 р. – 2163 осіб, 1912 р. – 2891 осіб (Sprawozdanie, 1912: 3). Таким чином протягом зазначеного періоду кількість членів зростає на 440%.

Важливим показником успішності будь-якої організації є його показники доходу. В 1907/1908 рр. дохід склав 4247, 50 руб., 1909 р. – 4650, 99 руб., 1910 р. – 7508, 80 руб., 1911 р. – 24 906, 93 руб., 1912 р. – 25907, 82 руб. (Sprawozdanie, 1912: 3). Отже річна дохідність за 5 річний період зростає на 610%.

Перше засідання в новій будівлі організації проходило за участю 102 осіб «у найбільшій кімнаті будинку, призначеній для зібрань. Засідання відкрив президент Товариства, вшанувавши пам'ять померлого в звітному році Леопольда Меєта – заступника правління, потім п. Е. Крашінський відзначили радісний момент у житті організації, перше зібрання у власній будівлі» (Sprawozdanie, 1912: 4).

На даному урочистому зібранні порядок денний мав наступний вигляд: 1) стан справ організації, які озвучив секретар п. К. Броневський; 2) бухгалтерський баланс та бюджет за 1913 р., представлені членом економічного відділу п. К. Стефанським; 3) протокол ревізійної комісії, зачитаний її членом п. В. Квятковським [23].

З метою підвищення інтересу до виставки серед населення керівництво Товариства призначило спеціальний виставковий комітет, до якого було запрошено ряд сторонніх осіб, не членів організації. Цей комітет за своїми завданнями поділявся на організаційний, виконавчий і редакційний підкомітети. До складу організаційного підкомітету увійшли Едуард Крашінський, Райнольд Пшездецький, Ксаверія Браницька, Стефан Кшивошевський – редактор «Святу», Конрад Ольхович – редактор «Кур'єра Варшавського» (Sprawozdanie, 1912: 7). Виконавчий комітет складався з: З. Стефанської, Зузани Рабської, А. Стшалецького, д-р Альфреда Лаутербаха, К. Броневського. До Редакційної комісії увійшли: Зенон Пшесмицький, Броніслав Гембаржевський, Вацлав Гузар (Sprawozdanie, 1912: 7).

З метою увіковічення експонатів виставки, окрім звичайного каталогу, було розроблено та видано «Пам'ятку виставки», оздоблену 126 фотографіями найвидатніших екземплярів, та двома передмовами: п. З. Пшесмицького» (Sprawozdanie, 1912: 7).

Початково строк дії виставки був окреслений керівництвом Товариства в два місяці, але «великий інтерес до неї в суспільстві та численні звернення з проханням провести її до осені спонукали керівництво продовжити її до 10 жовтня. У цей день виставка була закрита, що дало загальний чистий прибуток близько 8000 рублів» (Sprawozdanie, 1912: 8). Як бачимо маркетингові

прийоми з поширення інформації про виставку та залучення широких мас людей привело до нечуваного інтересу до заходу, що безперечно посягло серед населення Варшави зародки любові до архітектурної спадщини, пам'яток історії та польської культури загалом.

Внутрішня робота в організації не стояла на місці, так згідно з розпорядженням правління організації було запроваджено щомісячні збори членів Товариства, а також була призначена комісія для підготовки та розробки програм зборів. Вона складався з: А. Краушара, д-ра. А. Лаутербаха, В. Повіхровського, д-р З. Роковського, М. Куліковського, д-р. В. Татаркевича і Я. Войцеховського (Sprawozdanie, 1912: 9). Вхід на засідання був вільний, а їх «постійною датою була призначена кожна остання п'ятниця місяця». Розпочалися серія засідань двома лекціями А. Краушара на тему: «Домашнє життя варшавських міщан минулих століть» (Sprawozdanie, 1912: 9).

Одним із основних напрямків розвитку власної структури була ідея створення власного друкованого видання. З цією метою голова Товариства Є. Крашінський, який виділив на справу організації власного видавництва суму в 5000 рублів (Sprawozdanie, 1912: 15).

Видання мало публікуватись під назвою «Матеріали до історії мистецтва в Польщі» мало складатися з двох головних розділів: 1) студій у найбільш повному і закінченому вигляді, заснованих на детальніших дослідженнях і зроблених їх авторами самостійно та 2) коротких доповідей, поданих у формі протокольних повідомлень про пам'ятники та твори мистецтва, варті уваги (Sprawozdanie, 1912: 18).

Бажаючи забезпечити видавництву рівень, який би «якнайкраще відповідав науковим вимогам» керівництво заснувало новий орган – відділ історії мистецтв (Sprawozdanie, 1912: 18), так як «у Варшаві немає жодного осередку, де могли б збиратися мистецтвознавці для спільної, суто наукової, теоретичної роботи» (Sprawozdanie, 1912: 18). Проте головним завданням відділу історії мистецтва, крім вищезгаданих завдань «є справа видавництва та редагування» (Sprawozdanie, 1912: 18).

Колекція Товариства в 1912 році поповнилася благодійними внесками від Ядвіги Гавінської з Києва яка надала – англійську фаянсову тарілку,

Людвіки Бабінської з Варшави – портрет Барбари Радзивіл (копія з несвезького оригіналу), Валерій Юзевський з Радомишля (Київська губернія) – олов'яний хрест з Познаня (Sprawozdanie, 1912: 19).

В 1912 році відділ консервації та збереження пам'яток історії виконав комплекс робіт із відновлення костьолів регіону. Так в населеному пункті Бонков (Ловицького повіту) був розроблений «проект перебудови костелу, зроблений архітектором Держановським». В місті Буженін (Шерадзький повіт) була оголошена доповідь Я. Войцеховського «Про костел 1642 р., оточений фортечною стіною зі стрілчастими прорізами» (Sprawozdanie, 1912: 23). В Цеглові (Новомінський повіт) оголошені доповіді Я. Дзекорського та М. Страшака «Про церкву з XIV ст.» (Sprawozdanie, 1912: 23). В Гарбові (Новоолександрійського повіту) були представлені проекти вітваря, які були «розглянуті та визнані невідповідними» (Sprawozdanie, 1912: 24). В місті Гловачув (Коженицького повіту). Розроблено звіт д-р Томкевича про «проект розширення прекрасного барокового костелу XVII ст. Вирішено було звернутися до о. єпископа Сандомирського з проханням надіслати проект на оцінку» (Sprawozdanie, 1912: 24).

Висновки. Отже, основними цілями товариства була: популяризація знань про пам'ятки, активізація роботи з догляду за пам'ятками, соціальні ініціативи, налагодження співпраця з природоохоронними службами.

Товариство поширювало знання про польську культуру та мистецтво, документувало та інвентаризувало пам'ятки, організовувало виставки та цикли лекцій, займалося соціальним контролем стану історичних будівель та намагалося ефективно втручатися в їх захист. Силами своїх членів проводила консерваційні роботи.

Від початку своєї діяльності Товариство намагалося бути загальнонаціональною організацією усіх поляків. Було створено численні локальні осередки, також далекі від центру у Петрограді, Житомирі, Києві, Вільносі, Москві та Одесі.

За ініціативи Товариства проводилися цикли популярних лекцій, спрямованих на поширення знань про польське мистецтво, націлених на поширення художньої культури в польському суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Sprawozdanie Zarządu Towarzystwa opieki nad zabytkami przeszłości, 1911, Warszawa, 82 s.
2. Sprawozdanie Zarządu Towarzystwa opieki nad zabytkami przeszłości, 1912, Warszawa, 104 s.
3. Sprawozdanie Zarządu Towarzystwa opieki nad zabytkami przeszłości, 1909, Warszawa, 72 s.

REFERENCES

1. Sprawozdanie Zarządu Towarzystwa opieki nad zabytkami przeszłości [Report of the Board of the Society for the Protection of Monuments of the Past], 1911, Warszawa, 82 s. [in Polish]
2. Sprawozdanie Zarządu Towarzystwa opieki nad zabytkami przeszłości [Report of the Board of the Society for the Protection of Monuments of the Past], 1912, Warszawa, 104 s. [in Polish]
3. Sprawozdanie Zarządu Towarzystwa opieki nad zabytkami przeszłości [Report of the Board of the Society for the Protection of Monuments of the Past], 1909, Warszawa, 72 s. [in Polish]